

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ДЕЙНЕГА МАРИНА АНДРІЇВНА

УДК 349.6

ПРЕДМЕТ І СИСТЕМА ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

12.00.06 «Земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право»

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису
Роботу виконано у Національному університеті біоресурсів і природо-
користування України Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор
Єрмоленко Володимир Михайлович,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
завідувач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права імені академіка В. З. Янчука

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
Малишева Наталія Рафаелівна,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
завідувач відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
Шульга Михайло Васильович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри земельного та аграрного права

доктор юридичних наук, професор
Каракаш Ілля Іванович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри аграрного,
земельного та екологічного права

Захист відбудеться «24» вересня 2020 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.16 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15, навчальний корпус № 3, кімната 301

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України за адресою: 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а

Автореферат розіслано «21» серпня 2020 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. О. Панькова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На межі тисячоліть пріоритетом подальшого розвитку цивілізації стає гармонізація взаємодії суспільства і природи. Проте екологічна ситуація продовжує невпинно погіршуватися, що створює реальну загрозу існуванню людства, а нестримна гонитва за економічним зростанням обертається знищенням природно-ресурсного потенціалу. Інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу зумовив виникнення низки глобальних екологічних проблем, кожна з яких здатна загрожувати знищенню цивілізації. Необхідність пошуку прийнятного балансу у відносинах між суспільством і природою вимагає консолідації дій усього світового співтовариства, спрямованих на забезпечення сприятливого навколишнього середовища при наростаючих темпах експлуатації природних ресурсів, посиленні техногенного впливу на довкілля. Необхідним чинником зміни підходів до використання природних ресурсів став перехід до стратегії сталого розвитку, суть якої полягає у підвищенні добробуту людей та зміцненні соціальної справедливості при одночасному зниженні ризиків для довкілля й дефіциту природних ресурсів.

У зв'язку з цим, нині гостро постала необхідність впровадження системи сталого, екологічно збалансованого використання природних ресурсів у нашій державі. Це передбачає, насамперед, зміну підходів до їх використання з урахуванням негативних наслідків втручання людини у хід природних процесів та балансу інтересів розвитку суспільства й природи. Вагому роль у процесі впровадження екологічно збалансованого використання природних ресурсів матиме природоресурсне право, сформоване на основних засадах концепції сталого використання і збереження природних ресурсів.

Більшість вчених, представників еколого-правової доктрини, природоресурсне право включають до системи екологічного права, яке характеризується постійним розширенням кола суспільних відносин, що підпадають під дію його правових норм, посиленням «екологізації» поресурсних (земельного, водного, лісового, надрового тощо) та інших галузей права. Однак, запровадження концепції сталого розвитку у загальносвітовому масштабі вимагає комплексності у використанні природних ресурсів, що породжує потребу в консолідації та інтеграції поресурсних галузей права і формування на їх основі самостійної галузі права у системі права України – природоресурсного права. До того ж, нині існують усі об'єктивні передумови для становлення природоресурсного права як самостійної галузі і виокремлення його із системи екологічного права: сформовано пласт якісно однорідних природоресурсних відносин, що виникають з приводу використання й відтворення природних ресурсів, наявна сукупність специфічних методів правового регулювання і принципів розвитку природоресурсних відносин, розвинена та розгалужена система природоресурсного законодавства.

Слід віддати належне у процесі становлення і розвитку природоресурсного права науковим дослідженням М. Д. Казанцева та І. І. Каракаша: основу для розвитку досліджень проблем природоресурсного права заклали

наукові праці М. Д. Казанцева, концепцію природоресурсного права як самостійної галузі права у системі права нашої держави обґрунтував І. І. Каракаш. Працювали у царині формування й розвитку природоресурсного права такі вчені, як: В. І. Андрейцев, Ю. О. Вовк, А. П. Гетьман, Б. В. Єрофєєв, В. М. Єрмоленко, І. Б. Калінін, В. В. Костицький, М. В. Краснова, П. Ф. Кулинич, Н. Р. Малишева, М. В. Шульга та ін. Але попередні творчі пошуки науковців спрямовувалися переважно на з'ясування місця природоресурсних відносин у системі екологічного права, загальну характеристику природоресурсних відносин і дослідження окремих аспектів зазначеної проблематики. На жаль, нині у науковій і навчальній літературі також відсутнє чітке визначення назви галузі природоресурсного права: «природоресурсове», «природоресурсове», «природоресурсне», «природоресурсне» право. У представленому науковому дослідженні використовується поняття «природоресурсне» право, що усталилося на початку ХХІ ст. з розвитком нових досліджень з визначеної проблематики.

Наведене свідчить про актуальність доктринальних досліджень проблем формування і становлення природоресурсного права як самостійної галузі права у системі права України, що і обумовило вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової тематики Національного університету біоресурсів і природокористування України у межах наукових тем: «Проблеми удосконалення системи аграрного законодавства» (номер державної реєстрації 0112U001680) та «Розробка Концепції правового регулювання сталого розвитку сільських територій» (номер державної реєстрації 0109U003356), де автором опрацьовано питання правового забезпечення використання і відтворення природних ресурсів у сільському господарстві.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у проведенні теоретичного аналізу проблем формування і становлення природоресурсного права як самостійної галузі права у системі права України, концептуальних засад визначення предмета природоресурсного права, формування системи природоресурсного права, визначенні основних тенденцій розвитку теоретичних уявлень про предмет і систему природоресурсного права, формуванні концепції розвитку системи природоресурсного законодавства України.

Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження було поставлено та вирішено такі завдання:

- розкрити зміст існуючих концепцій та принципів розвитку взаємовідносин людини і природи як базису формування предмета природоресурсного права;
- проаналізувати розвиток наукової думки щодо визначення предмета природоресурсного права;
- окреслити загальнотеоретичні положення про предмет галузі права у контексті визначення особливостей предмета природоресурсного права;

- розмежувати предмети правового регулювання природоресурсного, природоохоронного й екологічного права;
- провести співвідношення природоресурсних і поресурсних відносин;
- визначити специфіку міжпредметних зв'язків природоресурсного та інших галузей права;
- розкрити теоретичні засади системи природоресурсного права;
- виокремити особливості юридичного змісту окремих структурних елементів системи природоресурсного права;
- охарактеризувати міжгалузеві зв'язки системи природоресурсного права;
- розкрити особливості формування предмета і системи міжнародного природоресурсного права у контексті розвитку міжнародного права навколишнього середовища;
- визначити стан наближення природоресурсного законодавства і права України до європейського законодавства і права навколишнього середовища;
- виявити сучасні тенденції формування концепції розвитку системи природоресурсного законодавства України.

Об'єкт дослідження – сукупність суспільних відносин щодо використання і відтворення природних ресурсів.

Предмет дослідження – природоресурсне право.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять сукупність методів і прийомів наукового пізнання, які дозволили здійснити всебічний та об'єктивний аналіз його предмета. У ході дослідження використано філософсько-світоглядні, загальнонаукові та спеціально-наукові методи. Застосування діалектичного методу дозволило дослідити тенденції розвитку природоресурсного права у його взаємозв'язку з політичними, економічними, технічними, соціальними та юридичними чинниками розвитку суспільства. Формально-логічний метод сприяв визначенню системуювальних понять і конструкцій природоресурсного права, таких як «природоресурсні відносини», «природний ресурс», «природний об'єкт», «використання природних ресурсів», «відтворення природних ресурсів», «відновлення природних ресурсів», «раціональне використання природних ресурсів», «екологічно збалансоване використання природних ресурсів», «природокористування». Метод аналізу застосовано при вивченні наукових доробок вчених-правників за темою дослідження, а також при встановленні колізій і прогалін у нормативно-правових актах, що врегульовують відносини у сфері використання і відтворення природних ресурсів. За допомогою методу синтезу було встановлено місце сукупності правових норм, що регулюють відносини у сфері використання і відтворення природних ресурсів, у системі права України. Застосування системно-структурного методу дозволило дослідити систему природоресурсного права, розкрити його структуру і зміст. Історико-правовий метод покладено в основу дослідження процесу розвитку наукової думки щодо формування природоресурсного права. Формально-юридичний метод сприяв з'ясуванню змісту правових норм відповідного законодавства та розробленню пропозицій щодо його вдосконалення.

Порівняльно-правовий метод застосовувався при співставному аналізі вітчизняного, міжнародного та європейського законодавства у сфері використання і відтворення природних ресурсів.

Теоретичну базу дослідження склали праці вітчизняних вчених у галузі екологічного, земельного, природоресурсного права: В. І. Андрейцева, Г. В. Анісімової, А. Г. Бобкової, Ю. О. Вовка, Н. С. Гавриш, А. П. Гетьмана, І. В. Гиренко, А. С. Євстігнєєва, В. М. Єрмоленка, В. А. Зуєва, І. І. Каракаша, Р. С. Кіріна, Н. Р. Кобецької, Т. О. Коваленко, В. М. Комарницького, В. В. Костицького, І. О. Костяшкіна, О. Г. Котеньова, М. В. Краснової, Ю. А. Краснової, П. Ф. Кулинича, Л. В. Лейби, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошніченка, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, О. Ю. Піддубного, О. О. Погрібного, Е. В. Позняк, В. І. Семчика, В. Д. Сидор, А. К. Соколової, Є. П. Суєтнова, Н. І. Титової, Т. Є. Харитонової, С. В. Шарапової, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, В. З. Янчука, а також зарубіжних вчених-юристів: Г. О. Аксеньонка, С. О. Боголюбова, М. М. Бринчука, Г. Є. Бистрова, О. К. Голіченкова, О. Л. Дубовик, Б. В. Єрофєєва, І. О. Іконицької, М. Д. Казанцева, І. Б. Калініна, О. С. Колбасова, В. М. Колосовської, М. І. Краснова, О. І. Крассова, В. М. Лебедєва, Т. І. Макарової, Н. О. Маркіної, В. В. Петрова, В. К. Попова, М. Т. Разгельдєєва, Д. О. Сівакова, Ю. В. Сорокіної, Г. В. Чубукова та інших науковців.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що на основі комплексного теоретико-правового дослідження проблем формування і розвитку предмета і системи природоресурсного права оновлено та доктринально обґрунтовано юридичну конструкцію природоресурсного права як самостійної галузі права у системі права України.

Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в теоретичних положеннях і висновках, найважливішими з яких є такі:

вперше:

– проведено періодизацію генезису наукової думки про формування предмета природоресурсного права і виділено такі основні періоди: 1) розвиток природоресурсних правовідносин у межах диференційованого (поресурсного) підходу до природокористування (до 30-х рр. ХХ ст.); 2) формування предмета природоресурсного права у системі єдиного земельно-колгоспного права (30–60-ті рр. ХХ ст.); 3) формування природоресурсного права як інтегрованої галузі права (60–80-ті рр. ХХ ст.); 4) розвиток предмета природоресурсного права у системі екологічного права (кінець 80-х рр. ХХ ст. – донині); 5) становлення природоресурсного права як самостійної галузі права (початок ХХІ ст. – донині);

– запропоновано предметом природоресурсного права визначати природоресурсні відносини, тобто суспільні відносини щодо використання і відтворення природних ресурсів як юридично визначеної частини навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження й знаходиться в екологічному взаємозв'язку з іншими природними ресурсами, потенційно або фактично цінні для людства, використовуються або можуть бути використані як джерело необхідних матеріальних і духовних благ;

– визначено суспільні відносини з використання природних ресурсів у складі предмета природоресурсного права як процес вилучення і споживання корисних властивостей природних ресурсів, що знаходяться в екологічному взаємозв'язку з іншими природними ресурсами та довкіллям в цілому, як джерела необхідних матеріальних та духовних благ для задоволення потреб людини і суспільства;

– визначено суспільні відносини з відтворення природних ресурсів у складі предмета природоресурсного права як штучний процес відновлення кількісних та якісних характеристик природних ресурсів, взаємозв'язків між ними і довкіллям в цілому, обумовлений негативними наслідками антропогенної діяльності, з метою встановлення порушеної екологічної рівноваги та задоволення потреб людини й суспільства;

– запропоновано розглядати природоресурсне право як самостійну галузь права у системі права України, правові норми якої регулюють комплексні суспільні відносини з використання (вилучення та споживання корисних властивостей) і відтворення (відновлення кількісних та якісних характеристик) природних ресурсів, що мають потенційну або фактичну цінність для людини і є джерелом необхідних матеріальних та духовних благ;

– запропоновано розмежування предметів природоресурсного права і екологічного (природоохоронного) права на таких підставах: предметом природоресурсного права є природоресурсні відносини, тобто суспільні відносини щодо використання і відтворення природних ресурсів або їх властивостей, предметом екологічного (природоохоронного) права – природоохоронні відносини як суспільні відносини щодо охорони природних об'єктів і навколишнього природного середовища та відновлення природних ресурсів, і стосуються вони не стільки самих природних об'єктів, скільки внутрішніх та зовнішніх зв'язків цих об'єктів, їх властивостей, станів і процесів, що відбуваються в них. Використання і відтворення природних ресурсів у складі предмета природоресурсного права, як правило, здійснюється на основі права власності та права користування, а природоохоронні відносини реалізуються незалежно від засад належності природних об'єктів та їх ресурсів; у правовому регулюванні природоресурсних відносин присутній, насамперед, приватний інтерес, оскільки основною метою використання природних ресурсів є забезпечення головним чином приватних економічних потреб людини (не заперечується наявність і публічно-правових норм – екологізованих норм у природоресурсному законодавстві); природоохоронні відносини тяжіють до публічних форм впливу і мають спрямованість на збереження й охорону загального блага, яким є навколишнє природне середовище, забезпечення екологічних інтересів суспільства. Екологічні інтереси, що притаманні охороні навколишнього природного середовища, діють в єдності і боротьбі протилежностей з економічними інтересами суспільства під час використання природних ресурсів;

– визначено систему природоресурсного права як інтегровану й організовану сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх

нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини і суспільства;

удосконалено:

– поняття принципу раціонального використання природних ресурсів, шляхом визначення його як екологічно обґрунтованого та економічного ефективного їх використання, що характеризується дотриманням закономірностей функціонування екологічно взаємозалежних природних систем і балансом приватних та публічних інтересів;

– положення щодо змісту принципу екологічно збалансованого використання природних ресурсів, який має базуватися на веденні господарської діяльності за циклом «добування природних ресурсів – ресурсоощадливе виробництво з низькою ресурсоемністю – економне використання – розширене відтворення – утилізація відходів»;

– поняття принципу ландшафтного підходу у природокористуванні у частині визначення його як екологічно орієнтованої системи заходів з планування, проектування й організації ландшафтів, які використовуються для побудови такої просторової організації природокористування, що забезпечить стале й комплексне використання і відтворення природних ресурсів, збереження їх основних функцій як джерела для задоволення матеріальних та духовних потреб людини і суспільства;

– поняття природокористування, шляхом визначення його як основної форми взаємодії людини (або інших похідних від неї суспільних формацій) і навколишнього природного середовища, що реалізується через систему заходів, спрямованих на використання й відтворення природних ресурсів, створення умов для їх відновлення, охорону природних об'єктів і навколишнього природного середовища в цілому, з метою задоволення різноманітних потреб;

– положення про основні форми і напрями діяльності у сфері природокористування, до яких віднесено: використання природних ресурсів; відтворення природних ресурсів; відновлення природних ресурсів; охорона природних об'єктів і навколишнього природного середовища;

– визначення поняття природних ресурсів (або їх властивості), що є об'єктом природоресурсних правовідносин, з уточненням його як юридично визначеної частини навколишнього природного середовища, що характеризується ознаками природного походження і знаходиться в екологічному взаємозв'язку з іншими природними ресурсами, має потенційну або фактичну цінність для людства, використовується або може бути використана як джерело необхідних матеріальних та духовних благ;

– юридичну класифікацію природних ресурсів як об'єктів природоресурсного права шляхом виокремлення таких видів: 1) вичерпні природні ресурси: невідновлювані – природні ресурси, які абсолютно не відновлюються або відновлюються набагато повільніше, ніж використовуються (наприклад, надра, корисні копалини, ґрунтові ресурси); відновлювані – природні ресурси, що здатні до повного або часткового самовідновлення і відтворення під впливом діяльності людини (земельні ресурси, лісові ресурси, тваринний

і рослинний світ тощо); 2) невичерпні природні ресурси (водні, кліматичні (енергетичні, теплові, ресурси вологи в атмосфері та ґрунті, світлові, газові) й космічні ресурси (наприклад, енергія морських припливів);

– положення про об'єкти природоресурсного права шляхом віднесення до них властивостей (рекреаційні, лікувальні тощо) природних ресурсів, а також елементів «традиційних» природних ресурсів з визначеною специфікою їх використання (біологічні, генетичні природні ресурси);

– наукові підходи до структури системи природоресурсного права у частині визначення її як об'єктивно обумовленого природоресурсними відносинами поділу на загальну та особливу частини: до інститутів Загальної частини природоресурсного права запропоновано відносити: право власності на природні ресурси; право користування природними ресурсами; правове регулювання відтворення природних ресурсів; правове забезпечення управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів; юридичну відповідальність за порушення природоресурсного законодавства; відносини, що виникають у зв'язку з використанням окремих видів природних ресурсів, регулюють норми, включені до Особливої частини: земельне право; водне право; лісове право; надрове право; флористичне право; фауністичне право;

– положення про дію диференційованого та інтегрованого підходів у природоресурсному праві, відповідно до яких інтеграція поресурсних відносин (земельних, водних, лісових, надрових, флористичних, фауністичних та ін.) у галузь природоресурсного права (у системі природоресурсного права вони є фактично його підгалуззями) не передбачає втрату ними своєї специфіки і власної внутрішньої структури, предмета правового регулювання, джерел права, а одночасна їх взаємодія між собою і з масивом норм загального характеру забезпечує диференційований підхід до екологічно обґрунтованого використання кожного з відповідних природних ресурсів;

дістало подальшого розвитку:

– концепції взаємовідносин людини і природи, що обумовлюються типом людської екологічної свідомості: синкретична (архаїчна), антропоцентрична, біоцентрична, екоцентрична, дослідження яких сприяло формуванню найбільш ефективного механізму такої взаємодії, що забезпечить стале і збалансоване використання природних ресурсів;

– концепція «сталого розвитку» взаємовідносин людини і природи як загальноновизнаної стратегії розвитку, що характеризується економічною ефективністю, екологічною безпекою та соціальною справедливістю, яку запропоновано визначити фундаментом становлення суспільних відносин з використання і відтворення природних ресурсів, базисом формування природоресурсного права у ХХІ ст.;

– принципи природокористування: раціонального і комплексного використання природних ресурсів, екосистемного та ландшафтного підходів у природокористуванні, екологічно збалансованого використання й відтворення природних ресурсів у частині визначення їх як основоположних засад гарантування досягнення трьох цілей концепції сталого розвитку: сталого

використання, справедливого і рівного розподіл усіх благ від використання природних ресурсів та їх збереження;

– характеристика природоресурсних відносин у частині визначення їх комплексного характеру, що базується на об'єднанні у складі предмета природоресурсного права близьких за своїм змістом земельних, водних, лісових, надрових та інших відносин, які мають загальні засади правової регламентації й одночасно специфіку правового регулювання щодо використання і відтворення окремих природних ресурсів;

– зміст понять «природний ресурс» і «природний об'єкт» шляхом визначення їх як цінностей, з приводу яких між суб'єктами виникають, змінюються чи припиняються правовідносини у сфері природокористування, за результатами чого встановлено, що поняття природного об'єкта відбиває екологічний фактор, а природні ресурси спрямовані на задоволення економічних потреб;

– характеристика природних ресурсів як об'єктів права власності в частині окреслення низки їх рис і властивостей: 1) природні ресурси створюються і розвиваються за законами природи, тому процес поширення на них права власності і формування при цьому певного виду суспільних відносин має складний та неоднозначний характер; 2) на відміну від інших матеріальних благ, природні ресурси характеризуються, насамперед, за натуральними показниками і лише у деяких випадках – за вартістю; 3) природні ресурси мають мінливий кількісний та якісний стан, що вираховується шляхом проведення моніторингу, веденням кадастрів природних ресурсів тощо; 4) правове регулювання майнової відповідальності за шкоду, заподіяну природним ресурсам, визначення порядку і розмірів її відшкодування має низку відмінних особливостей; 5) будучи єдиним джерелом отримання людиною матеріальних благ, обмеженими за обсягом і значною мірою невідновлювальними, природні ресурси мають використовуватися вкрай дбайливо і раціонально, відповідно до загальноприйнятих принципів природокористування;

– положення про систему природоресурсного права як правової науки, до якої запропоновано включати і так звану спеціальну (компаративну) частину: природоресурсне право зарубіжних країн, природоресурсне законодавство і право Європейського Союзу, міжнародне природоресурсне право;

– наукові підходи до поняття міжнародного природоресурсного права, шляхом визначення його як підгалузі міжнародного права навколишнього середовища, що пов'язано з відсутністю якісної однорідності природоресурсних відносин як предмета міжнародно-правового регулювання, їх тісним зв'язком з відносинами з приводу збереження природних ресурсів, а також відсутністю природоресурсної міжнародно-правової бази, що регулює всю сукупність природоресурсних відносин;

– наукові підходи до екологізації природоресурсного законодавства, що зводиться до правового забезпечення екологічних вимог у процесі

використання природних ресурсів і свідчить про тісний зв'язок природо-ресурсного й екологічного (природоохоронного) права;

– пропозиції щодо розроблення Концепції розвитку природоресурсного законодавства України, завданням якої визначено: розроблення теоретичних основ системи природоресурсного законодавства; аналіз існуючої національної поресурсної законодавчої бази, порівняльний аналіз міжнародного і зарубіжного законодавства у зазначеній сфері; узгодження суміжних національних законів щодо окремих природних ресурсів і природо-користування в цілому; підготовку переліку законодавчих і нормативно-правових актів, що потребують розроблення та прийняття; визначення рівня та черговості законодавчого вирішення окремих проблем у сфері природо-користування; вироблення єдиної термінології і понятійного апарату, принципів природоресурсного законодавства;

– пропозиції щодо систематизації природоресурсного законодавства і прийняття базового закону про природні ресурси і природокористування – Природоресурсного кодексу, який має містити уніфіковані основи використання природних ресурсів: у Загальній частині (у формі кодифікації): 1) науково обґрунтовану розгалужену систему термінів і визначень, зокрема таких, як: «природний ресурс», «природокористування», «використання природних ресурсів», «відтворення природних ресурсів», «стале використання природних ресурсів», «екологічно збалансоване використання природних ресурсів», «комплексне використання природних ресурсів», «раціональне використання природних ресурсів» та ін.; 2) систему принципів використання природних ресурсів; 3) положення, що регулюють питання права власності на природні ресурси, права користування природними ресурсами (право загального і спеціального користування природними ресурсами, інші види права користування природними ресурсами), інші права на природні ресурси (сервітут та ін.); 4) перелік підстав виникнення, зміни та припинення права власності та користування природними ресурсами; 5) організаційну систему державного управління у сфері використання природних ресурсів, функції управління; 6) систему економічного регулювання у галузі природо-користування (загальні положення щодо обчислення і сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів за користування природними ресурсами; заходи забезпечення державної підтримки діяльності, здійснюваної у сфері природокористування і т. п.); 7) положення щодо юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства; в Особливій частині (у формі консолідації, на основі чинного поресурсного законодавства України) – загальні правові засади використання і відтворення окремих природних ресурсів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані: у подальших наукових дослідженнях; при підготовці нових та внесенні змін до чинних актів природоресурсного та екологічного законодавства, а також у практиці реалізації такого законодавства; при підготовці науково-практичних видань, підручників, навчальних посібників

і методичних рекомендацій для науковців, юристів-практиків, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти юридичних спеціальностей.

Положення дисертації використовуються у науково-дослідній роботі та навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Проблеми природоресурсного права», «Екологічне право», «Проблеми екологічного права», «Земельне право» студентам спеціальності «Право» та «Геодезія і землеустрій» Національного університету біоресурсів і природокористування України, навчальних дисциплін «Екологічне право», «Земельне право», «Проблеми земельного та екологічного права» студентам спеціальності «Право» Київського національного університету імені Тараса Шевченка, навчальних дисциплін «Екологічне право», «Земельне право» студентам спеціальності «Право» Національного авіаційного університету.

Положення та висновки дисертації використовуються у роботі Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, пов'язаної з підготовкою проєктів законодавчих актів, напрацюванням законодавчих ініціатив з питань сталого природокористування, екологічно збалансованого і раціонального використання природних ресурсів.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертації отримано здобувачем особисто на основі аналізу вітчизняних, міжнародних та європейських наукових та нормативно-правових джерел і практики застосування законодавства. Внесок автора у публікації, опубліковані у співавторстві, відзначено у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження було апробовано на: Міжнародній науковій конференції «Біоресурси планети і біобезпека навколишнього середовища: проблеми і перспективи» (м. Київ, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки» (м. Київ, 2013 р.); круглому столі «Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин» (м. Харків, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країнах» (м. Запоріжжя, 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства» (м. Вінниця, 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права» (м. Київ, 2015 р.); Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Екологічне право України: система та межі правового регулювання» (м. Дніпропетровськ, 2015 р.); круглому столі «Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи» (м. Харків, 2015 р.); круглому столі «Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади» (м. Харків, 2015 р.); круглому столі «Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку» (м. Київ, 2016 р.); першому зібранні фахівців споріднених кафедр аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права (м. Одеса, 2016 р.); Всеукраїнському науково-практичному круглому столі «Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України

до законодавства Європейського Союзу» (м. Дніпро, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Еволюція правового регулювання земельних, аграрних та екологічних відносин» (м. Львів, 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Innovative research of legal regulation of public administration» (м. Люблін, Республіка Польща, 2017); Міжнародному конгресі «Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засади ведення органічного землеробства» (м. Харків, 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України» (м. Івано-Франківськ, 2017 р.); круглому столі «Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природо-ресурсних галузей права» (м. Київ, 2017 р.); круглому столі «Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції» (м. Харків, 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права у сучасних умовах» (м. Харків, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть» (м. Київ, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя» (м. Київ, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, освіта, технології в контексті глобальних трансформаційних імперативів розвитку» (м. Черкаси, 2019 р.); четвертому зібранні фахівців споріднених кафедр «Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах» (м. Одеса, 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації» (м. Івано-Франківськ, 2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у 55 наукових працях, з яких одноосібна монографія, 6 статей у наукових фахових виданнях України, 15 статей у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 2 статті у наукових виданнях інших держав, включених до міжнародної наукометричної бази даних Web of Science, 6 статей у наукових виданнях інших держав та 25 тез наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотацій, вступ, чотирьох розділів, що включають 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 415 сторінок. Список використаних джерел налічує 656 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовано її мету та завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну,

теоретичне й практичне значення дисертації, надано відомості щодо апробації результатів дослідження та публікації.

Розділ 1 **«Концептуальні засади визначення предмета природоресурсного права»** складається з трьох підрозділів, в яких розкрито концепції та принципи розвитку взаємовідносин людини і природи як базис формування предмета природоресурсного права, проаналізовано розвиток наукової думки щодо визначення предмета природоресурсного права, здійснено огляд загальнотеоретичних положень про предмет галузі права у контексті визначення особливостей предмета природоресурсного права.

У підрозділі 1.1 *«Концепції та принципи розвитку взаємовідносин людини і природи як базис формування предмета природоресурсного права»* досліджено процес еволюції наукових поглядів на систему «людина – природа», обумовлених типом екологічної свідомості (синкретичним (архаїчним), антропоцентричним, біоцентричним, екоцентричним), з метою обрання найефективнішого механізму взаємодії людини і природи, що забезпечить стійке й збалансоване використання природних ресурсів.

З'ясовано, що відігравши роль каталізатора у дослідженні глобальних екологічних проблем сучасності, концепція екоцентризму заклала основу формування концепції «сталого розвитку», основним мотивом розроблення якої був пошук шляхів, тактики і стратегії поведінки світової спільноти щодо подолання наслідків екологічної кризи. Однак, задля усунення негативних проявів екологічної кризи у використанні природних ресурсів, цього виявилось недостатньо. Постала необхідність у перегляді існуючої системи природокористування, яка б ґрунтувалася на досягненні компромісу між економічними, екологічними та соціальними потребами суспільства і базувалася на принципах сталості. У зв'язку з цим, нині важливого значення набуває встановлення належного рівня правового забезпечення принципів раціонального і комплексного використання природних ресурсів, екосистемного та ландшафтного підходів у природокористуванні як передумови запровадження міжнародних засад концепції сталого розвитку у сфері екологічно збалансованого використання й відтворення природних ресурсів.

Встановлено, що прийшов час сформувати систему використання природних ресурсів, забезпечивши її стратегічну орієнтацію на принципи сталого (збалансованого) розвитку. Основним стратегічним напрямом розвитку нашої держави має стати екологічна реструктуризація економіки (запровадження концепції «зеленої» економіки) і першочергове усунення надмірних техногенних навантажень на довкілля. І саме сталий розвиток та екологічно збалансоване використання природних ресурсів є вирішальними факторами збереження життя і здоров'я кожної людини. При цьому така модель взаємодії людини і природи можлива лише при наявності системи норм, що об'єктивовані у нормативно-правових актах природоресурсного права.

У підрозділі 1.2 *«Розвиток наукової думки щодо визначення предмета природоресурсного права»* досліджено генезис наукової думки про формування предмета природоресурсного права, що допомогло розкрити витoki виникнення та подальшого розвитку природоресурсних правовідносин, а також

оцінити правильність чи хибність механізму правового регулювання природоресурсних відносин на певній часовій відстані. Це дало змогу усвідомити юридичну природу природоресурсних відносин, а також з'ясувати місце природоресурсного права у системі права і правовій доктрині.

З'ясовано, що первісно предмет природоресурсного права розвивався у межах диференційованого (поресурсного) підходу до природокористування, коли правовому регулюванню піддавалися відносини, що склалися з приводу використання окремих природних ресурсів, насамперед, земельних, лісових і надрових відносин. У 30-ті рр. ХХ ст. самостійність поресурсних галузей права стала заперечуватися, оскільки панувала теорія єдиного земельно-колгоспного права, що по суті була прообразом природоресурсного права. І тільки у 60–80-х рр. ХХ ст. на основі наукової ідеї М. Д. Казанцева, була сформована інтегрована правова галузь – природоресурсне право, структурними елементами системи якої були визнані поресурсні галузі права і природоохоронне право.

Встановлено, що зростання ролі екологічних суспільних відносин на початку 90-х рр. ХХ ст., зміни у політичному устрої та пов'язані з цим соціально-економічні та правові процеси скорегували напрями розвитку наукової думки про формування природоресурсного права. Зазначені фактори призвели до формування нової позиції у розвитку суспільних правовідносин з приводу використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища – теорії екологічного права, висунутої у 1987 р. В. В. Петровим. У системі взаємодії суспільства і природи відбулися значні зміни, що привели до посилення консолідації природоресурсних та природоохоронних відносин на базі єдиних екологічних відносин і виникнення нової галузі права – екологічного права.

Аргументовано, що суспільні відносини у сфері використання природних ресурсів заслуговують на самостійну специфічну правову регламентацію, яку нині не можуть вже забезпечити норми екологічного права. У сучасних умовах не потрібно включати ці відносини до складу екологічних, оскільки наразі не можна ігнорувати природоресурсного підходу до їх регламентації. З'ясовано, що поява концепції природоресурсного права як самостійної галузі права у системі права незалежної України належить до творчого здобутку І. І. Каракаша, який першим обґрунтував, що природоресурсні і природоохоронні суспільні відносини не можна об'єднувати у межах єдиної галузі права й інтегрованого правового регулювання. При цьому, більшість відомих вчених не поділяє зазначених підходів щодо розвитку природоресурсного права поза межами екологічного права, однак, при цьому, віддаючи природоресурсному праву чи не найголовніше місце у системі екологічного права.

У підрозділі 1.3 *«Загальнотеоретичні положення про предмет галузі права у контексті визначення особливостей предмета природоресурсного права»* розкрито особливості змісту предмета правового регулювання природоресурсного права, визначено специфічні ознаки суспільних відносин, що його становлять, а також відмежовано предмет природоресурсного права від предмета екологічного права.

Обґрунтовано, що предметом природоресурсного права є суспільні відносини щодо використання і відтворення природних ресурсів як юридично визначеної частини навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження й знаходиться в екологічному взаємозв'язку з іншими природними ресурсами, потенційно або фактично цінні для людства, використовуються або можуть бути використані як джерело необхідних матеріальних і духовних благ.

Зазначені суспільні відносини, тобто відносини щодо використання і відтворення природних ресурсів (природоресурсні відносини), разом із суспільними відносинами щодо охорони природних об'єктів і навколишнього природного середовища та відновлення природних ресурсів (природоохоронні відносини) реалізуються у межах багатогранної діяльності під час природо-користування – взаємодії людини з природою. Взаємозв'язок цих груп відносин не підлягає сумніву – використання і відтворення природних ресурсів та охорона навколишнього природного середовища й відновлення природних ресурсів відносно самостійні, однак, взаємопов'язані явища.

Визначено, що природоресурсні відносини, що становлять предмет природоресурсного права, мають комплексний характер, оскільки об'єднують близькі за своїм змістом земельні, водні, лісові, надрові та інші відносини, визначаючи загальні засади їх правової регламентації і залишаючи при цьому специфіку правового регулювання використання та відтворення окремих природних ресурсів.

Встановлено, що на сучасному етапі розвитку людства природоресурсне право досягло достатнього рівня розвитку, має особливий предмет та об'єкт правового регулювання, власну розгалужену джерельну базу – систему природоресурсного законодавства, а також систему спеціальних принципів, тобто усі основні системоутворюючі фактори цілісності і самостійності галузі права. Природоресурсне право має зайняти належне місце у національній правовій системі як самостійна галузь права, забезпечуючи разом з іншими галузями права, у тому числі з екологічним (природоохоронним) правом, оптимальну правову регламентацію відповідних суспільних відносин.

Природоресурсне право пропонується розглядати як самостійну галузь права у системі права України, правові норми якої регулюють комплексні суспільні відносини з використання (вилучення та споживання корисних властивостей) і відтворення (відновлення кількісних та якісних характеристик) природних ресурсів, що мають потенційну або фактичну цінність для людини і є джерелом необхідних матеріальних та духовних благ.

Розділ 2 **«Проблеми відмежування предмета природоресурсного права від предмета суміжних галузей права»** складається з трьох підрозділів, в яких розмежовано предмети правового регулювання природоресурсного, природоохоронного й екологічного права, проведено співвідношення природоресурсних і поресурсних відносин, визначено специфіку міжпредметних зв'язків природоресурсного та інших галузей права.

У підрозділі 2.1 *«Співвідношення предметів природоресурсного, природоохоронного й екологічного права: проблемні питання відмежування»*

обґрунтовано, що виокремлення природоресурсного права в окрему галузь права пов'язано, насамперед, з наявністю особливої групи суспільних відносин, що складаються у процесі використання і відтворення природних ресурсів. Природоресурсне право регулює суспільні відносини, що складаються з приводу використання і відтворення окремих природних ресурсів, у той час як предметом екологічного (природоохоронного) права є суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного середовища і природних об'єктів, при чому не стільки самих природних об'єктів, скільки внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими об'єктами, їх властивостей, станів та процесів, що відбуваються в них.

Визначено, що взаємозв'язок предметів правового регулювання цих галузей права не підлягає сумніву – використання природних ресурсів та охорона навколишнього природного середовища відносно самостійні, однак, взаємопов'язані явища. Але ж, незважаючи на наявний взаємозв'язок, використання природних ресурсів та охорона навколишнього природного середовища є об'єктивно суперечливими і протилежними за своїм змістом, різними за цілями та завданнями форми взаємодії суспільства і природи. Використання природних ресурсів неможливо без нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, в основі охорони навколишнього природного середовища лежить діяльність, спрямована на збереження природних об'єктів і навколишнього середовища у цілому. Тобто, використання природних ресурсів суперечить інтересам охорони навколишнього природного середовища. Цілі будь-якої діяльності, спрямованої на використання природних ресурсів, перебувають у прямій і непримиренній суперечності з цілями охорони навколишнього природного середовища. Крім того, прийнято говорити про охорону навколишнього природного середовища в цілому або природного об'єкта та використання його ресурсів чи властивостей природного ресурсу. Екологічні інтереси, що притаманні охороні навколишнього природного середовища, діють в єдності і боротьбі протилежностей з економічними інтересами суспільства під час використання природних ресурсів.

Встановлено, що нормативні акти, які регулюють відносини використання природних ресурсів, містять норми, присвячені охороні відповідного природного ресурсу і навколишнього середовища у цілому. Однак, це свідчить про необхідність правового регулювання охорони навколишнього середовища під час використання природних ресурсів і тісний зв'язок природоресурсного й екологічного (природоохоронного) права, прояв загальної тенденції екологізації законодавства. Міжгалузеві зв'язки природоресурсного й екологічного (природоохоронного) права у комбінації «використання – охорона» – це не більше ніж окремий випадок у тенденції взаємопроникнення різних галузей права і формування міжгалузевих інститутів.

У підрозділі 2.2 *«Природоресурсні та поресурсні відносини: ієрархія галузей та співвідношення предметів»* проведено дослідження наукових поглядів на співвідношення земельного та інших поресурсних (водного,

лісового, надрового, флористичного, фауністичного права та ін.) галузей права з екологічним правом з метою визначення співвідношення предметів правового регулювання природоресурсного і поресурсних галузей права.

Встановлено, що нині суспільні відносини у сфері використання і відтворення окремих природних ресурсів є предметом правового регулювання визнаних поресурсних галузей права (земельного, водного, лісового, надрового, флористичного, фауністичного права та ін.). Ці галузі мають свою специфіку, власну внутрішню структуру, свій предмет, метод правового регулювання, свої джерела права, розвиваються відповідно до своїх особливостей, що, при цьому, не розірвало їх взаємозв'язку між собою, так само як і не виокремило їх із природоресурсної галузі права як самостійної галузі права. У системі природоресурсного права вони є фактично його підгалузями і забезпечують диференційований підхід до екологічно обґрунтованого використання кожного з відповідних природних ресурсів. Природоресурсне право – не конгломерат земельного, водного, лісового, надрового, флористичного і фауністичного права, а їх якісна єдність, заснована на єдиній природі, факторах розвитку і внутрішньої структури суспільних відносин.

Аргументовано, що ні тривала історія розвитку законодавства, ні значний обсяг нормативно-правових актів, що є джерелами поресурсних галузей, не є підставами для заперечення нерозривного та взаємного зв'язку поресурсних галузей права між собою і з природоресурсним правом та об'єктивної необхідності виокремлення самостійної галузі природоресурсного права.

У підрозділі 2.3 *«Природоресурсне право та інші галузі права: специфіка міжпредметних зв'язків»* визначено, що встановлення міжгалузевих зв'язків і, одночасно, розмежування сфер дії природоресурсного та цивільного права і законодавства у даний час є однією з найбільш гострих проблем, що пов'язано, з одного боку, з екологізацією всіх галузей права, а з другого – підпорядкуванням положенням цивільного законодавства відносин у сфері використання природних ресурсів, включених до цивільного обігу.

Прикладом прояву міжгалузевих зв'язків природоресурсного і цивільного права є прямі й непрямі посилання на цивільно-правові норми, що містяться у відповідних нормативно-правових актах природоресурсного права, і, навпаки, у цивільно-правових нормах – на норми природоресурсного права. Природоресурсне й цивільне законодавство перетинаються у частині майнових відносин, що виникають у сфері використання природних ресурсів. Однак, нормативне визначення сфери застосування цивільного права для регулювання природоресурсних відносин призводить до чіткого поділу предметів цивільного та природоресурсного права.

Встановлено, що елементи схожості природоресурсних і майнових відносин не дають підстав для їх ототожнення. Між природоресурсними і майновими відносинами існують значні відмінності, що дають підставу вважати їх різнорідними відносинами: природоресурсні відносини існують тільки при наявності природних ресурсів без відокремлення їх від природного середовища; природоресурсні відносини складаються з приводу об'єктів природного походження, тому правове регулювання цих відносин обмежується

закономірностями функціонування природи; правовий режим використання природних ресурсів містить значну кількість імперативних приписів, виконання яких є обов'язковим.

Обґрунтовано, що сьогодні слід говорити тільки про рецепцію (відображення, вписування) норм цивільного права у природоресурсне та поресурсні галузі права. Іншої ролі цивільне право у галузі регулювання природоресурсних відносин не має, тому що це не є предметом його регулювання.

Інші галузі вітчизняної системи права (конституційне, адміністративне, кримінальне право тощо) складають основу для формування норм права та правових інститутів природоресурсного права.

Розділ 3 «Система природоресурсного права» складається з трьох підрозділів, де розкрито теоретичні засади системи природоресурсного права, виокремлено особливості юридичного змісту окремих структурних елементів системи природоресурсного права, охарактеризовано міжгалузеві зв'язки системи природоресурсного права.

У підрозділі 3.1 «Теоретичні засади системи природоресурсного права» визначено систему природоресурсного права як інтегровану й організовану сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення окремих природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини. Проаналізовано її різні складові: елементи системи, частини системи (підсистеми різних рівнів), а також зв'язки (відношення) між елементами системи. Структуру системи природоресурсного права визначено як об'єктивно обумовлений природоресурсними відносинами поділ на окремі взаємопов'язані елементи: правові норми, інститути, підгалузі. Крім того, структуру системи природоресурсного права представлено через поділ на загальну та особливу частини.

Обґрунтовано, що система природоресурсного законодавства, в цілому, відображаючи систему природоресурсного права, містить ряд норм, присвячених охороні природних ресурсів. Однак, це не є підставою для включення відносин з охорони природних ресурсів у предмет і систему природоресурсного права. Така особливість нормативних актів свідчить про «екологізацію» системи природоресурсного права.

Встановлено, що на систему галузі природоресурсного права спирається система природоресурсного права як правової науки – система наукових поглядів, правових ідей, концепцій, понять, а також знань щодо закономірностей правового регулювання природоресурсних відносин, які становлять предмет природоресурсного права, методів правового регулювання природоресурсного права, його джерел, принципів і функцій природоресурсного права, системи і структури природоресурсного права. А природоресурсна правова наука сприяє вдосконаленню системи права як навчальної дисципліни, яка в основному збігається із системою галузі права, однак, не обмежується лише пізнанням основних елементів системи відповідної галузі права, а й передбачає вивчення історико-правових,

методологічних, теоретичних основ і практичних питань у відповідній сфері суспільних відносин.

У підрозділі 3.2 «*Особливості юридичного змісту окремих структурних елементів системи природоресурсного права*» проаналізовано міжгалузевий інститут природоресурсного права – інститут права власності на природні ресурси, який об'єднує правові норми, що визначають стан приналежності (присвоєності) природних ресурсів конкретним суб'єктам, закріплюють правомочності власника щодо володіння, користування і розпорядження належними йому природними ресурсами й забезпечують захист його прав та інтересів. Особлива увага приділена виокремленню відмінних рис і властивостей, що відрізняють усі види природних ресурсів від інших об'єктів права власності.

Охарактеризовано інститут права користування природними ресурсами як інститут природоресурсного права, в межах якого виокремлено два субінститути (або підінститути): права загального і спеціального користування природними ресурсами, що відрізняються сутністю, змістом, суб'єктним та об'єктним складом й іншими ознаками. Право загального природокористування (в об'єктивному значенні) – це сукупність правових норм, що визначають право людини як біосоціальної істоти на природне перебування у навколишньому природному середовищі і користування його ресурсами з урахуванням інтересів інших членів суспільства та положень законодавства. Право спеціального користування природними ресурсами (в об'єктивному значенні) – це сукупність правових норм, що регламентують право на використання природних ресурсів на основі спеціальних, дозвільних документів для досягнення конкретних цілей, головним чином на комерційній основі.

Встановлено, що правовий інститут управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів має міжгалузевий характер, оскільки є сукупністю правових норм, зокрема природоресурсного й адміністративного права. При цьому визначені відносини є частиною предмета правового регулювання природоресурсного права, оскільки об'єктом управлінського впливу є забезпечення сталого використання і відтворення природних ресурсів, а вирішальне значення має саме кінцева мета такого впливу.

У підрозділі 3.3 «*Міжгалузеві зв'язки системи природоресурсного права*» встановлено, що вивчення інституту міжгалузевих зв'язків має привести у кінцевому підсумку до високоєфективного регулювання правовідносин у різних галузях права та забезпечити стабільність і стійкість всієї системи права й законодавства.

Дослідження міжгалузевих зв'язків природоресурсного права у формах міжгалузевої взаємодії, міжгалузевого взаємного впливу, міжгалузевого правового регулювання і колізійного регулювання, дало змогу встановити, що такі міжгалузеві зв'язки забезпечують взаємодію природоресурсного права з іншими елементами системи права, спрямовану на регулювання природоресурсних суспільних відносин, а також на дотримання балансу між різними правовими галузями з метою усунення колізій всередині права.

Визначено, що міжгалузєва взаємодія – це взаємний динамічний зв'язок природоресурсного права та інших галузей або окремих їх елементів, який послідовно відображається на всіх стадіях правового регулювання й у всіх елементах його механізму. Метою такої взаємодії є гармонійний розвиток суспільних відносин. Міжгалузєвий взаємний вплив – це процес впливу один на одного різних, деякою мірою взаємопересічних (у предметних і змістовних відносинах) правових утворень, у результаті чого може відбуватися їх трансформація (на рівнях правових норм та правореалізації). Процес упорядкування природоресурсних відносин за допомогою різногалузєвих правових засобів, у рамках якого галузєві інструменти природоресурсного права поєднуються з галузєвими інструментами інших галузей права, характеризує міжгалузєве правове регулювання. Колізійне регулювання, що здійснюється між природоресурсним правом та іншими галузями, – це звід встановлених правом правил (колізійних норм), що дають змогу узгоджувати дію норм природоресурсного права з нормами інших галузей.

Обґрунтовано, що міжгалузєві зв'язки природоресурсного права мають два напрями впливу на суспільні відносини: перший спрямований на взаємодію з іншими галузями права та їх елементами з метою досягнення певного правового результату, інший – на врегулювання колізій всередині системи права шляхом визначення дії однієї з колізійних галузей.

Розділ 4 **«Основні тенденції розвитку теоретичних уявлень про предмет і систему природоресурсного права»** складається з трьох підрозділів, в яких розкрито особливості формування предмета і системи міжнародного природоресурсного права у контексті розвитку міжнародного права навколишнього середовища, визначено стан наближення природоресурсного законодавства і права України до європейського законодавства і права навколишнього середовища, окреслено сучасні тенденції формування концепції розвитку системи природоресурсного законодавства України.

У підрозділі 4.1 *«Формування предмета і системи міжнародного природоресурсного права у контексті розвитку міжнародного права навколишнього середовища»* аргументовано, що нині все ще відбувається розвиток системи міжнародного права і міжнародного права навколишнього середовища зокрема. Формування міжнародного природоресурсного права у системі міжнародного права навколишнього середовища пов'язано, насамперед, з відокремленням блоку міжнародно-правових відносин щодо використання з метою вилучення корисних властивостей і збереження природних ресурсів (предмета правового регулювання) та необхідністю поєднання економічних інтересів держав й інтересів з охорони навколишнього середовища.

Встановлено, що міжнародне природоресурсне право формується сьогодні як підгалузь міжнародного права навколишнього середовища. Критерієм виокремлення міжнародного природоресурсного права як підгалузі міжнародного права навколишнього середовища є предмет правового регулювання – міжнародні природоресурсні відносини, що складаються між суб'єктами міжнародного права у процесі використання природних ресурсів,

а також їх збереження. Крім предмета правового регулювання, при виявленні сутності міжнародного природоресурсного права, доцільно використовувати критерій наявності спеціальних принципів, що визначають окреслене коло суспільних відносин, зокрема – принципу сталого використання природних ресурсів.

Виокремлення особливого методу правового регулювання і наявність специфічних джерел не має вирішального значення для формування міжнародного природоресурсного права у системі міжнародного права навколишнього середовища. Міжнародне природоресурсне право розвивається переважно по шляху конвенційного пооб'єктного регулювання. Правові норми, що становлять механізм правового регулювання міжнародних природоресурсних відносин, містять і міждержавні угоди у сфері використання окремих видів природних ресурсів.

У підрозділі 4.2 *«Наближення природоресурсного законодавства і права України до європейського законодавства і права навколишнього середовища»* проаналізовано правові норми європейського права навколишнього середовища, що спрямовані на врегулювання предметних сфер його правового регулювання (охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки і захист екологічних прав людини), що містяться у чотирьох основних групах нормативно-правових актів Європейського Союзу: директивах, рішеннях, регламентах і рекомендаціях.

Розглянуто основні напрями наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері використання і збереження природних ресурсів за відповідними секторами, визначеними Національною стратегією наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля: якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; охорона природи і збереження біорізноманіття; боротьба зі зміною клімату.

Встановлено, що для України успішне здійснення інтеграції в загальноєвропейський простір є не тільки економічним, а й загально-соціальним і політичним інтересом, заснованим не тільки на прагматичних інтересах, а й на загальноєвропейській ідентичності та культурі. Гармонізація законодавства є необхідною на цьому шляху і неминучою, в силу як значущості самого права у житті суспільства, так і його взаємозв'язків з іншими сферами суспільного життя. Обґрунтовано, що наближення природоресурсного законодавства і права України до законодавства і права Європейського Союзу набуває нині особливої актуальності у силу того, що проблема адаптації полягає вже не тільки у створенні нових нормативно-правових актів національного законодавства, які враховують досвід Європейського Союзу, а й в упорядкуванні та гармонізації існуючих та в усуненні протиріч і правових прогалин, що виникли вже на новітньому етапі.

У підрозділі 4.3 *«Концепція розвитку системи природоресурсного законодавства України: сучасні тенденції формування»* визначено, що сучасний стан природоресурсного законодавства України, яке представлено нині системою поресурсних галузей законодавства, потребує подальшого

розвитку і суттєвого вдосконалення. У зв'язку з цим, виникає нагальна потреба розроблення Концепції розвитку природоресурсного законодавства України, метою якої мають стати пропозиції щодо формування та удосконалення основ природоресурсного законодавства. Дослідження системи природоресурсного законодавства України і формування концептуальних положень щодо його удосконалення дасть змогу у подальшому надати додаткові обґрунтування щодо самостійності галузі природоресурсного права як такої, якій притаманна як власна системна побудова, так і наявність характерної лише для природоресурсного права системи законодавства.

Аргументовано, що процес удосконалення природоресурсного законодавства досить тривалий і вимагає, насамперед, прийняття концепції розвитку його системи. На базі концепції розвитку законодавства можна було б вирішити низку принципів питань: про місце і роль природоресурсного законодавства у системі національного законодавства; створення понятійного апарату, термінів; окреслення сукупності суспільних відносин та об'єктів правового регулювання; визначення принципів законодавства про природокористування; гарантування дотримання прав та обов'язків суб'єктів природокористування щодо забезпечення природними ресурсами; правові форми використання природних ресурсів; процедуру прийняття рішень у сфері природокористування; визначення системи органів і функцій управління; умов і форм відповідальності за протиправну поведінку та ін.

Встановлено, що найбільш важливі положення концепції природоресурсного законодавства мають знайти відображення у базовому законі, що займатиме центральне місце у системі норм, спрямованих на правове регулювання відносин у сфері використання природних ресурсів, – Природоресурсному кодексі, який містив би уніфіковані основи використання природних ресурсів.

ВИСНОВКИ

У дисертації наводиться вирішення наукової проблеми обґрунтування галузевої природи природоресурсного права, головними критеріями якої є наявність власного предмету і системи. Проведений теоретичний аналіз проблем формування і розвитку природоресурсного права як самостійної галузі права у системі права України, концептуальних засад визначення предмета і системи природоресурсного права дав можливість сформулювати такі основні висновки.

1. Дослідження концепцій та принципів розвитку взаємовідносин людини і природи сприяє формуванню найбільш ефективного механізму такої взаємодії, що забезпечить стале і збалансоване використання природних ресурсів. Ставлення людини до природи, передусім, обумовлюється типом екологічної свідомості, в еволюції якої виокремлюють такі її типи: синкретичний (архаїчний), антропоцентричний, біоцентричний і екоцентричний. Саме у світогляді екоцентризму сформувалася сучасна концепція «сталого розвитку» людини і природи, перехід до якої означає

поступове забезпечення суспільного розвитку, що характеризується економічною ефективністю, екологічною безпекою та соціальною справедливістю. Як основоположна концепція взаємозв'язку людини та природи «сталій розвиток» став фундаментом становлення суспільних відносин з використання і відтворення природних ресурсів, базисом формування природоресурсного права у XXI ст.

2. Система природокористування має ґрунтуватися на досягненні компромісу між економічними, екологічними та соціальними потребами суспільства і базуватися на принципах сталості. Задля цього нині важливого значення набуває встановлення належного рівня правового забезпечення принципів раціонального і комплексного використання природних ресурсів, екосистемного та ландшафтного підходів у природокористуванні як передумови запровадження міжнародних засад концепції сталого розвитку у сфері екологічно збалансованого використання й відтворення природних ресурсів. Особливою актуальністю визначається необхідність розроблення і реалізація концепції екологічно збалансованого використання природних ресурсів, що передбачає зміну підходів до їх використання з урахуванням негативних наслідків втручання людини у хід природних процесів та балансу інтересів розвитку природи і суспільства.

3. Період становлення і розвитку природоресурсного права налічує понад півстоліття. Протягом розвитку природоресурсного права постійно точилася наукова дискусія щодо з'ясування місця й правової належності природоресурсних відносин. І нині вкрай актуальною проблематикою залишається визнання самостійності природоресурсного права у правовій системі України.

Сучасний етап розвитку природоресурсного права характеризується відсутністю загально визнаного підходу до визначення його місця у системі права. З самого початку становлення природоресурсного права як самостійної галузі в його предмет включалося природоохоронне право, оскільки історично використання природних ресурсів почалося набагато раніше, ніж виникла потреба в їх охороні. Тому на стадіях становлення природоресурсного права уявлялося природним включати природоохоронні відносини у предмет правового регулювання. Надалі у науковій літературі виникло припущення про те, що екологічне право переросло рамки природоресурсного, оскільки має своїми завданнями охорону не тільки окремого природного ресурсу, а й природи у цілому. Очевидний зв'язок використання й охорони природних ресурсів привів до того, що вже природоресурсне право стали включати в екологічне право (право навколишнього природного середовища) або як підгалузь, або ж як сукупність окремих підгалузей (водне, лісове, надрове, фауністичне тощо). Однак, суспільні відносини у сфері використання природних ресурсів заслуговують на самостійну специфічну правову регламентацію, яку нині не можуть вже забезпечити норми екологічного права.

4. Сукупність природоресурсних відносин має необхідну для предмета галузі права специфіку. Цей предмет єдиний в силу єдності та нерозривного зв'язку всіх природних ресурсів. Водночас, він багатогранний, що виражається

у підвидовій різноманітності розглянутих відносин, обумовлених різними видами природних ресурсів, з приводу яких існують суспільні відносини.

Предметом правового регулювання природоресурсного права є суспільні відносини щодо використання і відтворення природних ресурсів. Під використанням природних ресурсів слід розуміти процес добування, експлуатації, вилучення і споживання корисних властивостей природних ресурсів, що знаходяться в екологічному взаємозв'язку з іншими природними ресурсами та довкіллям в цілому, як джерела необхідних матеріальних та духовних благ для задоволення потреб людини і суспільства. Використання природних ресурсів у складі предмета природоресурсного права, як правило, здійснюється на основі права власності та права користування. Суспільні відносини з відтворення природних ресурсів, що є предметом правового регулювання природоресурсного права, можна визначити як штучний процес відновлення кількісних та якісних характеристик природних ресурсів, взаємозв'язків між ними і довкіллям в цілому, обумовлений негативними наслідками антропогенної діяльності, з метою встановлення порушеної екологічної рівноваги та задоволення потреб людини й суспільства.

5. Об'єктом природоресурсних правовідносин є природні ресурси (або їх властивості) – юридично визначена частина навколишнього природного середовища, що має ознаки природного походження і знаходиться в екологічному взаємозв'язку з іншими природними ресурсами, має потенційну або фактичну цінність для людства, використовується або може бути використана як джерело необхідних матеріальних та духовних благ для задоволення потреб людини і суспільства.

Природні ресурси як об'єкти природоресурсних правовідносин можна розглядати не тільки з позиції «традиційної» класифікації на земельні, водні, лісові ресурси, надра, ресурси рослинного і тваринного світу, а й поділяти на вичерпні (невідновлювані, відновлювані) та невичерпні природні ресурси. До невідновлюваних відносять ті з них, які абсолютно не відновлюються або відновлюються набагато повільніше, ніж використовуються (надра, корисні копалини). До вичерпних відновлюваних природних ресурсів відносять земельні ресурси, лісові ресурси, тваринний і рослинний світ тощо. Ці ресурси у міру їх використання відновлюються. Невичерпні природні ресурси включають водні, кліматичні (енергетичні, теплові, ресурси вологи в атмосфері та ґрунті, світлові, газові) і космічні ресурси (енергія морських припливів). Об'єктом природоресурсних правовідносин може виступати не лише сам природний ресурс або його властивість, а й елементи «традиційних» природних ресурсів із визначеною специфікою їх використання (біологічні, генетичні природні ресурси).

6. Природоресурсне право слід розглядати як самостійну галузь права у системі права України, правові норми якої регулюють комплексні суспільні відносини з використання (вилучення та споживання корисних властивостей) і відтворення (відновлення кількісних та якісних характеристик) природних ресурсів, що мають потенційну або фактичну цінність для людини і є джерелом необхідних матеріальних та духовних благ. Природоресурсні відносини,

що становлять предмет природоресурсного права, мають комплексний характер, оскільки об'єднують близькі за своїм змістом земельні, водні, лісові, надрові та інші відносини, визначаючи загальні засади їх правової регламентації і залишаючи при цьому специфіку правового регулювання використання та відтворення окремих природних ресурсів.

7. Поява природоресурсного і природоохоронного права бере початок із 60-х рр. ХХ століття. Головною передумовою їх появи стала теорія диференціації та інтеграції, що привернула інтерес наукової спільноти. Природоохоронне право як самостійна галузь права поряд з іншими самостійними галузями: земельним, водним, лісовим, надровим правом включалося до системи природоресурсного права. Ідеї щодо становлення природоресурсного і природоохоронного права знайшли свій розвиток у 60–80-х рр. ХХ ст. Більшість науковців підтримували факт існування природоресурсного і природоохоронного права, хоча перевага надавалася саме природоресурсному праву, оскільки природоохоронне право, на думку більшості вчених, не має самостійного предмета правового регулювання (охорона – лише похідне від використання природних ресурсів).

Наукова дискусія того часу завершилася формуванням у 80–90-х рр. ХХ ст. двох основних позицій у розвитку суспільних правовідносини з приводу використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища: теорії екологічного права і теорії права навколишнього середовища. Представники теорії екологічного права констатували виникнення нової галузі права – екологічного права у результаті консолідації природоресурсного і природоохоронного права. Представники теорії права навколишнього середовища вважали, що конструктивною платформою для подальшого теоретичного пошуку запропонованої проблематики є не конструкція «природоохоронне – природоресурсне право», а концепція права навколишнього середовища як інтегрованої, комплексної галузі права.

8. Початок ХХІ ст. – період формування у науковій літературі протилежної наукової позиції – критики концепції екологічного права та інтеграції природоресурсних, природоохоронних та «екологобезпечних» суспільних відносин. Не заперечуючи взаємозалежності природоресурсних і природоохоронних відносин, науковці констатують початок об'єктивізації процесу формування природоресурсного права як самостійної галузі права. Нині сформувався усі об'єктивні передумови і є всі підстави стверджувати про формування самостійної галузі права – природоресурсного права, відокремлення і виділення його зі структури екологічного. Докорінні відмінності природоресурсного права від права екологічного (природоохоронного) відображені у предметі та об'єкті правового регулювання, методи, його джерелах.

9. Предметом природоресурсного права є природоресурсні відносини, тобто суспільні відносини щодо використання і відтворення природних ресурсів або їх властивостей, предметом екологічного (природоохоронного) права – природоохоронні відносини як суспільні відносини щодо охорони природних об'єктів і навколишнього природного середовища та відновлення

природних ресурсів, і стосуються вони не стільки самих природних об'єктів, скільки внутрішніх та зовнішніх зв'язків цих об'єктів, їх властивостей, станів і процесів, що відбуваються в них. Використання і відтворення природних ресурсів у складі предмета природоресурсного права, як правило, здійснюється на основі права власності та права користування, а природоохоронні відносини реалізуються незалежно від засад належності природних об'єктів та їх ресурсів.

У правовому регулюванні природоресурсних відносин присутній, насамперед, приватний інтерес, оскільки основною метою використання природних ресурсів є забезпечення головним чином приватних економічних потреб людини (не заперечується наявність і публічно-правових норм – екологізованих норм у природоресурсному законодавстві); природоохоронні відносини тяжіють до публічних форм впливу і мають спрямованість на збереження й охорону загального блага, яким є навколишнє природне середовище, забезпечення екологічних інтересів суспільства. Екологічні інтереси, що притаманні охороні навколишнього природного середовища, діють в єдності і боротьбі протилежностей з економічними інтересами суспільства під час використання природних ресурсів.

10. Суспільні відносини щодо використання і відтворення окремих природних ресурсів нині є предметом правового регулювання визнаних поресурсних галузей права (водного, лісового, надрового, флористичного, фауністичного права та ін.). Ці галузі мають свою специфіку, власну внутрішню структуру, свій предмет, метод правового регулювання, свої джерела права, розвиваються відповідно до своїх особливостей, що, однак, не розриває їх взаємозв'язок, так само як і не виокремлює їх із природоресурсної галузі права як самостійної галузі. Інтеграція поресурсних галузей у галузь природоресурсного права не передбачає втрату ними своєї специфіки. Вона, навпаки, сприяє збагаченню поресурсних галузей внаслідок взаємодії їх між собою і з масивом норм природоресурсного права загального характеру. У системі природоресурсного права поресурсні галузі права є фактично його підгалуззями. Природоресурсне право – це не конгломерат земельного, водного, лісового, надрового, фауністичного і флористичного права, а їх якісна єдність, заснована на єдиній природі, факторах розвитку і внутрішньої структури суспільних відносин.

11. Предмети правового регулювання природоресурсного і цивільного права перетинаються у частині майнових відносин, що виникають у сфері використання природних ресурсів, насамперед, щодо набуття права власності і права користування на природні ресурси, у регулюванні договірних відносин, у відшкодуванні збитків, заподіяних правопорушеннями, у судовому захисті прав і застосуванні цивільно-правової відповідальності за порушення природоресурсного законодавства. Ця сфера відносин має комплексний характер і піддається спільному впливу природоресурсних та цивільно-правових норм у силу взаємопов'язаності суспільних відносин. Правове регулювання таких суспільних відносин здійснюється не тільки спеціальними нормами, що містяться у природоресурсному законодавстві, а й нормами цивільного права. Однак, елементи схожості природоресурсних і майнових

відносин не дають підстав для їх ототожнення. Між природоресурсними і майновими відносинами існують значні відмінності, що дають змогу вважати їх різнорідними відносинами.

12. Систему природоресурсного права можна визначити як інтегровану й організовану сукупність правових норм, що поєднані між собою внутрішніми зв'язками і регулюють суспільні відносини щодо використання та відтворення природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з іншими елементами довкілля з метою задоволення потреб людини і суспільства. Система природоресурсного права характеризується внутрішньою організаційною структурою. Це об'єктивно обумовлений природоресурсними відносинами поділ його на окремі взаємопов'язані елементи: правові норми, інститути, підгалузі. До того ж, структуру системи природоресурсного права можна представити через поділ її на загальну та особливу частини.

13. Загальна частина природоресурсного права включає у себе низку правових інститутів, що містять норми загального дії і є спільними для всіх видів природоресурсних відносин, які підлягають правовому регулюванню. До інститутів Загальної частини природоресурсного права слід віднести: право власності на природні ресурси; право користування природними ресурсами; правове регулювання відтворення природних ресурсів; правове забезпечення управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів; юридичну відповідальність за порушення природоресурсного законодавства.

Правові норми та інститути Особливої частини регулюють певні, відносно відокремлені групи суспільних відносин і мають менший ступінь загальності. Норми цих інститутів спрямовуються на врахування особливостей різних видів природоресурсних відносин. Відносини, що виникають у зв'язку з використанням окремих видів природних ресурсів, регулюють норми, включені до Особливої частини: земельне право; водне право; лісове право; надрове право; флористичне право; фауністичне право. В юридичній науці відповідні сукупності норм вже давно і нерідко називають самостійними галузями права. У представленій роботі такі сукупності норм розглядаються як підгалузі природоресурсного права, а не самостійні галузі права, що складаються з відповідних правових інститутів.

14. Домінуюче становище у системі природоресурсного права займає інститут права власності на природні ресурси – це міжгалузевий інститут природоресурсного права, який об'єднує правові норми, що визначають стан приналежності (присвоєності) природних ресурсів конкретним суб'єктам, закріплюють правомочності власника щодо володіння, користування і розпорядження належним йому природними ресурсами й забезпечують захист його прав та інтересів, виконує низку функцій. Норми інституту права власності на природні ресурси встановлюють приналежність природних ресурсів визначеним суб'єктам; закріплюють правомочності власника щодо володіння, користування і розпорядження належними йому природними ресурсами; встановлюють правові засоби охорони прав та інтересів власника.

15. Право користування природними ресурсами слід розуміти як міжгалузевий правовий інститут природоресурсного права, що є сукупністю

правових норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин з вилучення корисних властивостей природних ресурсів з метою задоволення потреб відповідних суб'єктів, порядку, умов надання, експлуатації та припинення їх використання. Право користування природними ресурсами класифікується на загальне та спеціальне. У зв'язку з цим, у структурі інституту права користування природними ресурсами слід виділяти два субінститути (або підінститути): права загального і спеціального користування природними ресурсами, що відрізняються сутністю, змістом, суб'єктним та об'єктним складом й іншими ознаками.

16. Одним із фундаментальних інститутів природоресурсного права є інститут управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів. Для інституту управління нині необхідною є зміна пріоритетів у механізмі управління, спрямованих на сталий розвиток у використанні й відтворенні природних ресурсів як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь. Правовий інститут управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів можна визначити як сукупність правових норм, що визначають діяльність уповноважених суб'єктів (державних органів, органів місцевого самоврядування і громадських організацій), спрямовану на забезпечення дотримання природоресурсного законодавства України та досягнення цілей, визначених природоресурсним правом, зокрема щодо забезпечення сталого використання і відтворення природних ресурсів. Правовий інститут управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів має міжгалузевий характер, оскільки є сукупністю правових норм, зокрема природоресурсного й адміністративного права.

17. Усі елементи системи природоресурсного права пов'язані між собою внутрішньогалузевими (зв'язки елементів системи природоресурсного права (норм, інститутів, підгалузей) і міжгалузевими (зв'язки елементів системи природоресурсного права з елементами інших галузей права) зв'язками. Міжгалузеві зв'язки системи природоресурсного права ззовні виявляються у таких формах, як: міжгалузєва взаємодія, міжгалузєвий взаємний вплив, міжгалузєве правове регулювання і колізійне регулювання. Міжгалузєві зв'язки забезпечують взаємодію природоресурсного права з іншими елементами системи права, спрямовану на регулювання природоресурсних суспільних відносин, а також на дотримання балансу між різними правовими галузями з метою усунення колізій всередині права. Міжгалузєві зв'язки природоресурсного права мають два напрями впливу на суспільні відносини: перший спрямований на взаємодію з іншими галузями права та їх елементами з метою досягнення певного правового результату, інший – на врегулювання колізій всередині системи права шляхом визначення дії однієї з колізійних галузей.

18. Становлення міжнародного природоресурсного права у системі міжнародного права навколишнього середовища пов'язано з відокремленням блоку міжнародно-правових відносин щодо використання, з метою вилучення корисних властивостей, і збереження природних ресурсів (предмета правового регулювання), необхідністю поєднання економічних інтересів у сфері

природокористування й інтересів з охорони навколишнього природного середовища.

Міжнародне природоресурсне право формується сьогодні як підгалузь міжнародного права навколишнього середовища – система міжнародно-правових принципів і норм, що регулюють міжнародні відносини між суб'єктами міжнародного права у сфері використання природних ресурсів, а також їх збереження, на засадах концепції сталого розвитку. Це результат відсутності якісної однорідності природоресурсних відносин як предмета міжнародно-правового регулювання, зв'язку з відносинами з приводу збереження природних ресурсів (оскільки регламентація діяльності зі збереження природних багатств безпосередньо визначається вмістом міжнародно-правових норм, що регулюють природокористування). Свій відбиток на цей процес наклала і відсутність природоресурсної міжнародно-правової бази, що регулює всю сукупність природоресурсних відносин.

19. У системі права Європейського Союзу склалася стійка, цілісна сукупність норм у сфері навколишнього середовища – європейське право навколишнього середовища. Стратегічним орієнтиром і системоутворюючим чинником розвитку природоресурсного права та законодавства України є інтеграційні процеси в право й законодавство Європейського Союзу. Наближення природоресурсного законодавства України до законодавства Європейського Союзу відбувається за трьома напрямками: загальний напрям «Навколишнє середовище» (найвищий рівень), сектори («Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики», «Якість атмосферного повітря», «Управління відходами та ресурсами», «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище», «Охорона природи», «Промислове забруднення та техногенні загрози», «Зміна клімату та захист озонового шару» та «Генетично модифіковані організми») і окремі джерела права Європейського Союзу, наведені у Додатку ХХХ.

Україна активно залучена у процес імплементації законодавства Європейського Союзу. Природоресурсне законодавство нашої держави є достатньо розгалуженим і розвинутим. Слід констатувати відповідність більшості положень національного законодавства європейському. Однак, для подальшої гармонізації законодавства України та Європейського Союзу окремі напрями (зокрема, «Охорона природи», «Зміна клімату та захист озонового шару» тощо) вимагають приведення національного законодавства до вимог, встановлених європейськими стандартами.

20. Природоресурсне законодавство формувалося протягом багатьох десятиліть, його розвиток триває й нині. Воно дуже розвинене і детально врегульоване. При цьому природоресурсне законодавство, що представлене системою поресурсних галузей законодавства (земельного, водного, лісового, надрового тощо), потребує подальшого розвитку і суттєвого вдосконалення. У зв'язку з цим, виникає нагальна потреба розроблення Концепції розвитку природоресурсного законодавства України, що інтегрує окремі види використання природних ресурсів і встановить загальні принципи та правила сталого, збалансованого, екосистемного, комплексного природокористування.

Завданнями Концепції розвитку природоресурсного законодавства України мають бути: розроблення теоретичних основ системи природоресурсного законодавства; аналіз існуючої національної поресурсної законодавчої бази, порівняльний аналіз міжнародного і зарубіжного законодавства у зазначеній сфері; узгодження суміжних національних законів щодо окремих природних ресурсів і природокористування в цілому; підготовка переліку законодавчих і нормативно-правових актів, що потребують розроблення та прийняття; визначення рівня та черговості законодавчого вирішення окремих проблем у сфері природокористування; вироблення єдиної термінології і понятійного апарату, принципів природоресурсного законодавства.

21. Найважливіші положення концепції природоресурсного законодавства мають знайти відображення у базовому законі, що займатиме центральне місце у системі норм, спрямованих на правове регулювання відносин у сфері використання і відтворення природних ресурсів. У зв'язку з цим, видається актуальним прийняття Природоресурсного кодексу, який містив би уніфіковані основи використання природних ресурсів. Пропонований закон має передбачати: у Загальній частині: 1) науково обґрунтовану розгалужену систему термінів і визначень, зокрема таких, як: «природний ресурс», «природокористування», «використання природних ресурсів», «відтворення природних ресурсів», «стале використання природних ресурсів», «екологічно збалансоване використання природних ресурсів», «комплексне використання природних ресурсів», «раціональне використання природних ресурсів» та ін.; 2) систему принципів використання природних ресурсів; 3) положення, що регулюють питання права власності на природні ресурси, право користування природними ресурсами (право загального і спеціального користування природними ресурсами, інші види права користування природними ресурсами), інші права на природні ресурси (сервітут та ін.); 4) перелік підстав виникнення, зміни та припинення права власності і права користування природними ресурсами; 5) організаційну систему державного управління у сфері використання природних ресурсів, функції управління; 6) систему економічного регулювання у галузі природокористування (загальні положення щодо обчислення і сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів за користування природними ресурсами; заходи забезпечення державної підтримки діяльності, здійснюваної у сфері природокористування і т. п.); 7) положення щодо юридичної відповідальності за порушення природоресурсного законодавства; в Особливій частині – загальні правові засади використання і відтворення окремих природних ресурсів. Систематизація Загальної частини Природоресурсного кодексу має відбуватися у формі кодифікації, Особливої частини – у формі консолідації, на основі чинного поресурсного законодавства України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Дейнега М. А. Природоресурсне право: проблеми формування і розвитку: монографія. За загальною редакцією В. М. Єрмоленка. Київ, 2019. 368 с.

Статті у фахових наукових виданнях України

2. Дейнега М. А. Екологічні аспекти у правовому регулюванні меліорації земель сільськогосподарського призначення. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2012. Вип. 173. Ч. 1. С. 93–99.

3. Дейнега М. А. Теоретичні засади системи природоресурсного права. Приватне та публічне право. 2017. Вип. 4. С. 42–45.

4. Дейнега М. А. Теоретико-правові засади раціонального використання природних ресурсів. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. № 1 (22). Т. 1. С. 85–88.

5. Дейнега М. А. Правові аспекти використання природних ресурсів у контексті реалізації стратегії сталого розвитку і «зеленої» економіки. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 3. С. 113–116.

6. Дейнега М. А. Екосистемний підхід до використання природних ресурсів: правовий аспект. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. № 2. С. 131–135.

7. Дейнега М. А. Правові проблеми формування системи екологічно збалансованого використання природних ресурсів. Право та державне управління. 2018. № 2. С. 87–92.

Статті у наукових фахових виданнях України,

включених до міжнародних наукометричних баз даних

8. Дейнега М. А., Шестопапка Р. І. Правове забезпечення якості водних ресурсів за законодавством України та Європейського Союзу. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2013. Вип. 182. Ч. 2. С. 116–123 *(Здобувачем проаналізовано законодавство України у сфері забезпечення якості водних ресурсів і стан адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу)*.

9. Дейнега М. А. Правова охорона сільськогосподарських угідь при їх механічному обробітку. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2013. Вип. 182. Ч. 3. С. 82–89.

10. Дейнега М. А., Маєвський В. А. Проектування національної екологічної мережі у контексті стратегії сталого розвитку: правовий аспект. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2014. Вип. 197. Ч. 2. С. 131–137 *(Здобувачем окреслено особливості проектування національної екологічної мережі відповідно до вимог законодавства України)*.

11. Дейнега М. А. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення у складі національної екологічної мережі. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 102–107.

12. Дейнега М. А. Європейська екологічна мережа: правові засади формування. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2015. Вип. 213. Ч. 1. С. 74–78.

13. Дейнега М. А. Проблеми формування природоресурсного права. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2015. Вип. 232. С. 58–64.

14. Дейнега М. А. Приватний і публічний інтерес у правовому регулюванні природоресурсних та природоохоронних відносин. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2017. С. 74–79.

15. Дейнега М. А. Розвиток наукової думки про формування природоресурсного права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 49. С. 9–11.

16. Дейнега М. А. Теоретико-правові підходи до характеристики суспільних відносин з відтворення природних ресурсів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. № 1. С. 130–132.

17. Дейнега М. А. Природокористування як правова категорія: проблеми визначення і співвідношення із суміжними поняттями. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 7. С. 103–107.

18. Дейнега М. А. Використання природних ресурсів та охорона навколишнього природного середовища: проблеми співвідношення правових категорій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. № 3. С. 7–10.

19. Дейнега М. А. Особливості формування міжнародного природоресурсного права у системі міжнародного права. Право. Людина. Довкілля. 2019. Vol. 10. № 1. С. 134–142.

20. Дейнега М. А. «Міжгалузеві» зв'язки системи природоресурсного права. Право. Людина. Довкілля. 2019. Vol. 10. № 2. С. 66–71.

21. Дейнега М. А. Інтеграція природоресурсного законодавства України до законодавства ЄС у сфері зміни клімату. Право. Людина. Довкілля. 2019. Vol. 10. № 3. С. 66–75.

22. Дейнега М. А. Використання і збереження водних ресурсів в Україні: сучасний стан імплементації норм права ЄС. Право. Людина. Довкілля. 2019. Vol. 10. № 4. С. 62–71.

**Статті у наукових виданнях інших держав,
включених до міжнародної наукометричної бази даних Web of Science**

23. **Deineha M., Hubanova T., Yara O.** Socio-economic and legal aspects of environmental crime in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. № 5.

Vol. 3. P. 276–280 (*Здобувачем визначено правові засади застосування кримінальної відповідальності за екологічні злочини*).

24. **Deineha M. A.**, Krasnova Yu. A., Honcharuk L. Yu., Svyatchenko L. O. Ecological court as the guarantee of protection of rights of human and citizens. Bulletin of NAS RK. 2019. No 4. P. 185–191 (*Здобувачем проаналізовано сучасний стан реалізації екологічного судочинства в Україні*).

Статті у наукових виданнях інших держав

25. Дейнега М. А. Наукові моделі розвитку взаємовідносин суспільства і природи як базис формування природоресурсного права. Jurnalul juridic national: teorie si practica. 2017. № 4 (26). С. 123–125.

26. Дейнега М. А. Принципи природокористування у взаємовідносинах між людством і довкіллям: правовий аспект. Sciences of Europe. 2017. № 16. Vol. 2. С. 51–54.

27. Дейнега М. Природні ресурси як об'єкт природоресурсних правовідносин. Visegrad Journal on Human Rights. 2018. № 2. С. 52–57.

28. Дейнега М. Особливості права власності на природні ресурси. Visegrad Journal on Human Rights. 2018. № 3. С. 64–68.

29. Дейнега М. А. Тенденції формування і розвитку системи природоресурсного законодавства України. Jurnalul juridic national: teorie si practica. 2018. № 5 (33). С. 163–167.

30. Дейнега М. А. Межотраслевые связи природоресурсного и гражданского права. Legea si Viata. 2018. № 8. С. 26–31.

Тези наукових доповідей

31. Дейнега М. А. Впровадження басейнового принципу управління водними ресурсами у законодавство України. Актуальні проблеми правоохоронної діяльності та юридичної науки: Міжнародна науково-практична конференція, м. Дніпропетровськ, 19–20 вересня 2013 року: тези доповіді. Дніпропетровськ, 2013. С. 120–123.

32. Deineha M. A. Concerning the issue of harmonization of legislation of Ukraine and the European Union in the sphere of water resources. Біоресурси планети і біобезпека навколишнього середовища: проблеми і перспективи: Міжнародна наукова конференція. Секція 10: Земельні ресурси, екологія, право, м. Київ, 5–6 листопада 2013 року: тези доповіді. Київ, 2013. С. 16–18.

33. Дейнега М. А. Правовий режим земель національної екологічної мережі. Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: круглий стіл, м. Харків, 5 грудня 2014 року: тези доповіді. Харків, 2014. С. 195–197.

34. Дейнега М. А. Міжнародно-правові стандарти формування Європейської екологічної мережі. Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країнах: Міжнародна науково-практична конференція, м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 року: тези доповіді. Запоріжжя, 2014. С. 87–89.

35. Дейнега М. А. Меліоративні відносини у складі предмету правового регулювання земельного права України. Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Вінниця, 14–15 травня 2015 року: тези доповіді. Вінниця, 2015. С. 290–293.

36. Дейнега М. А. Проблеми співвідношення предметів земельного права і суміжних галузей права України. Сучасні тенденції та перспективи розвитку аграрного, земельного та екологічного права: Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 90-річчю від народження академіка В. З. Янчука, м. Київ, 22–23 травня 2015 року: тези доповіді. Київ, 2015. С. 211–214.

37. Дейнега М. А. Земельне та екологічне право: співвідношення предметів правового регулювання. Екологічне право України: система та межі правового регулювання: Всеукраїнський науково-практичний круглий стіл, м. Дніпропетровськ, 25 вересня 2015 року: тези доповіді. Дніпропетровськ, 2015. С. 202–205.

38. Дейнега М. А. Теоретико-правові підходи до визначення об'єкта природоресурсних правовідносин. Природоресурсне право в системі права України: історія, сьогодення, перспективи: круглий стіл, м. Харків, 30–31 жовтня 2015 року: тези доповіді. Харків, 2015. С. 54–58.

39. Дейнега М. А. До питання співвідношення природоресурсних відносин із суміжними суспільними відносинами. Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади: круглий стіл, м. Харків, 4 грудня 2015 року: тези доповіді. Харків, 2015. С. 106–108.

40. Дейнега М. А. Проблеми розмежування предметів природоресурсного і природоохоронного права. Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: круглий стіл, м. Київ, 27 травня 2016 року: тези доповіді. Чернівці, 2016. С. 311–314.

41. Дейнега М. А. Окремі аспекти визначення природоресурсних правовідносин. Матеріали першого зібрання фахівців споріднених кафедр аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права, м. Одеса, 9–10 вересня 2016 року: тези доповіді. С. 107–108.

42. Дейнега М. А. До питання правового забезпечення принципів раціонального і комплексного використання природних ресурсів. Актуальні проблеми конвергенції екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Всеукраїнський науково-практичний круглий стіл, м. Дніпро, 28 жовтня 2016 року: тези доповіді. С. 137–139.

43. Дейнега М. А. Концепція сталого розвитку як основа формування природоресурсних правовідносин. Еволюція правового регулювання земельних, аграрних та екологічних відносин: Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 90-річчю від дня народження доктора юридичних наук Н. І. Титової, м. Львів, 18 листопада 2016 року: тези доповіді. С. 171–172.

44. Дейнега М. А. Відтворення природних ресурсів у системі природоресурсних правовідносин. Правові проблеми державно-приватного партнерства в умовах євроінтеграції: Міжнародний конгрес, присвячений

20-річчю НУ «Одеська юридична академія», м. Одеса, 2–4 червня 2017 року: тези доповіді. Одеса, 2017. С. 133–135.

45. Дейнега М. А. Предмет правового регулювання і сфера дії природоресурсного права. Innovative research of legal regulation of public administration: International Scientific Conference, 16–17.06.2017, Lublin, Poland. P. 77–79.

46. Дейнега М. А. Історичні аспекти становлення і розвитку природоресурсного права. Реалізація норм екологічного, земельного та аграрного права в умовах реформування правової системи України: Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди 25-річчя Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 8–10 вересня 2017 року: тези доповіді. Івано-Франківськ, 2017. С. 48–50.

47. Дейнега М. А. Біоцентризм як основа розвитку природоресурсних правовідносин. Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та інших природоресурсних галузей права: круглий стіл, м. Київ, 22 вересня 2017 року: тези доповіді. Київ, 2017. С. 81–83.

48. Дейнега М. А. Органічне землеробство – умова сталого природо-користування: правове забезпечення. Правові засади ведення органічного землеробства: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 29 вересня 2017 року: тези доповіді. Харків, 2017. С. 51–55.

49. Дейнега М. А. Використання альтернативних джерел енергії у системі природоресурсних правовідносин. Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного й аграрного права в умовах євроінтеграції: круглий стіл, м. Харків, 8 грудня 2017 року: тези доповіді. Харків, 2017. С. 134–136.

50. Дейнега М. А. Теоретико-правові підходи до використання кліматичних ресурсів у сільському господарстві. Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права у сучасних умовах: Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Харків, 20 квітня 2018 року: тези доповіді. Харків, 2018. С. 162–166.

51. Дейнега М. А. Розвиток природоресурсних правовідносин у контексті стратегії сталого розвитку і «зеленої» економіки. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 18–19 травня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 82–85.

52. Дейнега М. А. Відновлювальні джерела енергії в Україні та їх вплив на навколишнє природне середовище: правовий аспект. Цілі сталого розвитку третього тисячоліття: виклики для університетів наук про життя: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 23–25 травня 2018 року: тези доповіді. Київ, 2018. С. 93–95.

53. Дейнега М. А. До питання про комплексність природоресурсного права. Забезпечення прав в аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносинах: четверте зібрання фахівців споріднених кафедр, 06–09 вересня 2019 року: тези доповіді. Одеса, 2019. С. 86–89.

54. Дейнега М. А. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері використання і збереження водних ресурсів. Особливості правового регулювання екологічних, земельних, аграрних, природоресурсних відносин в умовах глобалізації: Всеукраїнська науково-практична конференція, 20–22 вересня 2019 року: тези доповіді. Івано-Франківськ, 2019. С. 135–138.

55. Дейнега М. А. Еволюція наукових поглядів на взаємодію суспільства і природи. Економіка, освіта, технології в контексті глобальних трансформаційних імперативів розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Черкаси, 16–17 жовтня 2019 року: тези доповіді. Черкаси, 2019. С. 233–237.

АНОТАЦІЯ

Дейнега М. А. Предмет і система природоресурсного права. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному аналізу теоретичних і практичних проблем формування та розвитку предмета і системи природоресурсного права.

Досліджено концептуальні засади формування і розвитку природоресурсного права. Розкрито наукові концепції та принципи становлення взаємовідносин людини і природи як базису формування предмета природоресурсного права, проаналізовано розвиток наукової думки щодо визначення предмета природоресурсного права, а також виокремлено його особливості у контексті загальнотеоретичних положень про предмет галузі права. Окреслено проблемні питання відмежування предметів природоресурсного, природоохоронного й екологічного права, визначено ієрархію природоресурсного права і поресурсних галузей права, співвідношення їх предметів правового регулювання, проаналізовано специфіку міжпредметних зв'язків природоресурсного та інших галузей права. Досліджено теоретичні засади системи природоресурсного права й особливості юридичного змісту окремих структурних елементів системи природоресурсного права. Визначено основні тенденції розвитку теоретичних уявлень про предмет і систему природоресурсного права, окреслено особливості формування предмета і системи міжнародного природоресурсного права у контексті розвитку міжнародного права навколишнього середовища, визначено стан наближення природоресурсного законодавства і права України до європейського законодавства і права навколишнього середовища, а також обґрунтовано пропозиції щодо формування концепції розвитку системи природоресурсного законодавства України.

На підставі проведеного дослідження розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері правового забезпечення використання і відтворення природних ресурсів; запропоновано теоретичні висновки,

які можуть бути підставою для подальшого розвитку науки природоресурсного права.

Ключові слова: природоресурсне право; предмет природоресурсного права; система природоресурсного права; природоресурсні правовідносини; природний ресурс; використання природних ресурсів; відтворення природних ресурсів; раціональне використання природних ресурсів; екологічно збалансоване використання природних ресурсів; природокористування.

АННОТАЦИЯ

Дейнега М. А. Предмет и система природоресурсного права. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.06 «Земельное право, аграрное право; экологическое право; природоресурсное право». Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины. Киев, 2020.

Диссертация посвящена комплексному анализу теоретических и практических проблем формирования и развития предмета и системы природоресурсного права.

Исследованы концептуальные основы формирования и развития природоресурсного права. Раскрыты научные концепции и принципы становления взаимоотношений человека и природы как базиса формирования предмета природоресурсного права, проанализировано развитие научной мысли относительно определения предмета природоресурсного права, а также выделены его особенности в контексте общетеоретических положений о предмете отрасли права.

Природоресурсное право предложено рассматривать как самостоятельную отрасль права в системе права Украины, правовые нормы которой регулируют комплексные общественные отношения по использованию (изъятию и потреблению полезных свойств) и воспроизводству (восстановление количественных и качественных характеристик) природных ресурсов, имеющих потенциальную или фактическую ценность для человека и являющихся источником необходимых материальных и духовных благ. Предметом природоресурсного права определены природоресурсные отношения, то есть общественные отношения по использованию и воспроизводству природных ресурсов как юридически определенной части окружающей среды, которая имеет признаки естественного происхождения и находится в экологической взаимосвязи с другими природными ресурсами, потенциально или фактически ценные для человечества, используются или могут быть использованы как источник необходимых материальных и духовных благ. Объектом природоресурсных правоотношений определены природные ресурсы (или их свойства) как юридически определенная часть окружающей природной среды, характеризующаяся признаками природного происхождения и находящаяся в экологической взаимосвязи с другими природными ресурсами, имеющая потенциальную или фактическую ценность

для человечества, используется или может быть использована как источник необходимых материальных и духовных благ.

Определены проблемные вопросы разграничения предметов природоресурсного, природоохранного и экологического права, предложены основания для разграничения предметов природоресурсного права и экологического (природоохранного) права. Определена иерархия природоресурсного права и поресурных отраслей права, соотношение их предметов правового регулирования, обосновано, что в системе природоресурсного права они фактически являются его подотраслями, усовершенствовано положение о действии дифференцированного и интегрированного подходов в природоресурсном праве. Проанализирована специфика межпредметных связей природоресурсного и гражданского права. Обосновано, что сегодня следует говорить только о рецепции норм гражданского права в природоресурсное право. Другой роли гражданское право в области регулирования природоресурсных отношений не имеет, потому что это не является предметом его регулирования. Определено, что другие отрасли отечественной системы права (конституционное, административное, уголовное право и т. д.) составляют основу для формирования норм права и правовых институтов природоресурсного права.

Исследованы теоретические основы системы природоресурсного права и особенности юридического содержания отдельных структурных элементов системы природоресурсного права. Система природоресурсного права определена как интегрированная и организованная совокупность правовых норм, регулирующих общественные отношения по использованию и воспроизводству отдельных природных ресурсов в их неразрывной связи с другими элементами окружающей среды с целью удовлетворения потребностей человека. Охарактеризована структура системы природоресурсного права как объективно обусловленное природоресурсными отношениями разделение ее на Общую и Особенную части.

Определены основные тенденции развития теоретических представлений о предмете и системе международного природоресурсного права, особенности формирования предмета и системы международного природоресурсного права в контексте развития международного права окружающей среды, охарактеризовано состояние приближения природоресурсного законодательства и права Украины к европейскому законодательству и праву окружающей среды, а также обоснованы предложения по формированию Концепции развития системы природоресурсного законодательства Украины. Определены предложения по систематизации природоресурсного законодательства и принятию базового закона о природных ресурсах и природопользовании – Природоресурсного кодекса.

На основании проведенного исследования разработаны предложения по совершенствованию законодательства в сфере правового обеспечения использования природных ресурсов; предложены теоретические выводы, которые могут быть основанием для дальнейшего развития науки природоресурсного права.

Ключевые слова: природоресурсное право; предмет природоресурсного права; система природоресурсного права; природоресурсные правоотношения природный ресурс; использования природных ресурсов; воспроизводство природных ресурсов; рациональное использование природных ресурсов; экологически сбалансированное использование природных ресурсов; природопользования.

ANNOTATION

Deineha M. A. The Subject and the System of Natural Resources Law. – The Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of law, specialty 12.00.06 «Land Law; Agrarian Law; Environmental Law; Natural Resources Law». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2020.

The thesis has been devoted to the comprehensive analysis of theoretical and practical issues of formation and development of the subject and the system of Natural Resources Law.

The conceptual fundamentals of Natural Resources Law formation and development have been researched. The scientific concepts and principles of relations between human and nature as the basis for formation of the subject of Natural Resources Law has been discussed, scientific thought development for determining the subject of Natural Resources Law has been analyzed, and its features in the context of general theoretical provisions on the law branch subject have been highlighted. The problematic issues of Natural Resources Law, Nature Protection Law and Ecological Law delimitation have been outlined, the hierarchy of Natural Resources Law and post-resources branches of law, the ratio of their subjects legal regulation have been determined, the specifics of Natural Resources Law and Civil Law interdisciplinary relations have been analyzed. The theoretical bases of the system of Natural Resources Law and features of the legal content of separate structural elements of the system of Natural Resources Law have been investigated. The basic tendencies of development of theoretical ideas about the subject and the system of Natural Resources Law have been defined, the features of formation of the subject and the system of international Natural Resources Law in the context of development of international Environmental Law have been outlined, the state of approximation of natural resources legislation and law of Ukraine on the concept formation of development of natural resources legislation system of Ukraine.

On the basis of the conducted research the offers on legislation improvement in the field of legal maintenance of natural resources use and reproduction have been developed; the theoretical conclusions that can be the basis for further development of the Natural Resources Law science have been suggested.

Key words: Natural Resources Law, the subject of Natural Resources Law, the system of Natural Resources Law, natural resources legal relations, natural resource, natural resources use, natural resources reproduction, natural resources rational use, natural resources ecologically balanced use, nature use.

Підписано до друку 21.08.2020 р.
Ум. друк. арк. 1,9
Наклад 100 прим.

Формат 60x84\16
Обл.-вид.арк. 1,9
Зам. № 200404

Віддруковано у редакційно-видавничому відділі НУБіП України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041
тел.: 527-81-55

